

Odysseens opphav i en muntlig tradisjon

Blant den eldste diktningen vi har tilgang på i dag er eposene, og den vestlige kulturkrets eldste dikter er episke. Den episke tradisjon strekker seg helt tilbake til tredje årtusen før vår tidsregning med det babylonske *Gilgamesh-eposet* og frem til middelalderens *Rolandssaga*. Felles for eposene er at de alle har sitt utspring i en muntlig kultur for så å bli skrevet ned senere¹. I denne oppgaven skal jeg gjøre rede for formelle trekk ved Homers greske monumentalepos *Odysseen* og se på hvordan disse viser verkets oppgav i en muntlig tradisjon. For å besvare oppgaven skal jeg sammenligne Homers *Odysseen* med Vergils epos *Æneiden* og ta utgangspunkt i Bowra sin artikkel «Some Characteristics of Literary Epic».

Eposets opphav i en muntlig tradisjon

I artikkelen «Some Characteristics of Literary Epic» definerer Bowra epos som et fortellende dikt av en viss lengde som handler om hendelser av en viss storhet og betydning, som for eksempel krig. Eposene gir en særegen glede gjennom å styrke troen på menneskers storhet og nobelhet. Han skriver at det ofte opereres med et skille mellom «autentisk» og «litterære» epos, men dette skille mener han ikke er det best egnete for å forklare forskjellen mellom epos. Tvert imot mener han dette skille fører til en forskjell der vi foretrekker det ene framfor det andre. Selv om det er store forskjeller mellom eposene, slik som *Odysseen* og *Æneiden* så handler ikke disse om poetisk kvalitet, men om deres utgangspunkt som «muntlige» eller «skrevne» epos. Forskjellen ligger i om eposet var ment for å høres eller leses. Begge to er likeverdige som epos fordi de bidrar til forståelsen av hva livet er, som er blant eposets oppgaver.

Hvem som har skrevet og komponert de to eposene vi tilskriver Homer, *Odysseen* og *Iliaden* vet vi ikke. Vi vet verken hvordan de ble til eller hvordan de er skrevet ned og heller ikke om det er samme forfatteren. Disse spørsmålene omkrig de homeriske eposenes opprinnelse kalles «det homeriske spørsmål». Det vi vet om deres opprinnelse, er opphav som muntlig tradisjon. Forskning om den muntlige diktningen viser at begge verkene består av noen muntlige komposisjonsprinsipper². Milman Perry påviste sammenhengen mellom eposets komposisjon og den muntlige tradisjon, ved å se at eposet har faste formler og rytme som er nødvendig for å kunne huske fortellingen. Man kan tenke seg at det er umulig å ha et så lange

¹ Haarberg mfl, *Verdenslitteratur*, 30

² Haarberg mfl, *Verdenslitteratur*, 35

dikt som både *Odysseen* og *Iliaden* i hodet uten å ha skrevet dem ned først, men det er her de muntlige komposisjonsprinsippene viser at det er mulig. Til tross for at *Odysseen* og *Iliaden* skiller seg fra hverandre på flere områder, slik som språket, helteidealet, handlingen og deler av fortellerstrukturen, så er de begge skrevet på den samme metriske grunnenheten, daktylisk heksameter som vil si at verselinjene utgjøres i hovedsak av seks daktyler³. I tillegg til den faste rytmen inneholder *Odysseen* epiteter og faste karakteristikk av personene og gjenstandene i verket. Epiteter er beskrivende tillegg som har en gitt formel og er valgt på bakgrunn av plass og er gitt av diktets form og ikke nødvendigvis på grunn av betydning. I *Odysseen* omtales Odyssevs blant annet som «Helten Odyssevs», «den rådsnare helt», «høybårne sønn av Laertes». Dette er eksempler på epiteter som repeteres gjennom verket og fyller et metrisk behov, og det fungerer samtidig som et hjelpemiddel for å huske den muntlige fortellingen.

Et annet særtrekk ved *Odysseen* og Homers epos er de homeriske lignelsene eller similene som brukes for å beskrive en handling eller følelse, der det gjerne tas noe fra verdenen utenfor eposet for å anskueliggjøre noe som skjer i eposet. Det brukes som et virkemiddel for å beskrive noe uten å bruke for lang tid, og innledes ofte med et som. Et eksempel er følgende:

Som når en barneflokk jubler av fryd, når det viser livstegn hos deres far som
langsommelig tid var lenket til leiet, tæret av pinefull sott, som var sendt av en hatefull
guddom, medens til fryd for hans barn nu gudene lindrer hans kvaler, således skuet
Odyssevs med fryd de skogklede kyster.⁴

Disse lignelsene kan også ofte markere et vendepunkt i handlingen slik at fortellerhastigheten settes ned og spenningen lades⁵. Bowra argumenter også i artikkelen for at disse faste formlene, repetisjonene og epitetene er en teknikk som kommer fra improvisasjon som den muntlige diktetekunsten har vokst frem av.

Forskjellene mellom «muntlige» og «skrevne» epos

I følge Bowra har Homer og Vergil ulike betingelser for sin komposisjon som har ført til at deres dikt har forskjellig karaktertrekk. Fordi Homer har diktet for opplesning er hans komposisjon også løsere og friere. Diktene hans har en overordnet plan der begge går gjennom en krise for så å ende opp med en konklusjon, men episodene henger i mindre grad

³ Haarberg mfl, *Verdenslitteratur*, 36

⁴ Homer, *Odysseen*, overs. Østbye (Norge: Gyldendal, 2019), 81

⁵ Haarberg mfl, *Verdenslitteratur*, 37

sammen enn i Vergils *Æneiden* og de kan leses separat. Dette er gjerne fordi dikteren av verket ikke kunne lese hele verket sammenhengende, men måtte velge noen deler av det. I følge Bowra er den løse strukturen et resultat av de forholdene det ble komponert i, altså ment for opplesning. Da måtte kanskje hver av sangene inneholde både nok spenning og ikke være for avhengig av hverandre for å kunne få en historie ut av den. I tillegg må bare det som er mest relevant få plass, for det vil bare forvirre en lytter dersom det er for mange små detaljer.

Det kan kanskje forklare hvorfor *Odysseen* sin struktur er delt inn i tre handlinger knyttet til tre ulike personer. Den første er Telemakien, eller Telemakos-handlingen som handler om Odyssevs sønn Telemakos søken etter sin far som utgjør de fire første sangene. Den andre handlingen er knyttet til Odyssevs hustru Penelope og hennes motstand mot frierne og utspiller seg i de første to sangene. Hovedhandlingen dreier seg om Odyssevs og hans reise fra Troja hjem til Ithaka. I den 17. sangen kobles disse sammen når Odyssevs ankommer Ithaka, men dette blir ikke fortalt kronologisk. Selve handlingen utspilles over de siste seks ukene før Odyssevs gjenforenes med Penelope, etter å ha vært borte i tjueto år. Han forteller om tiden på reise i tilbakeblikk mens han er hos faikerne i sang ni til tolv. Det er også to fortellerinstanser i *Odysseen*. Frem til sang åtte er sangeren en tredjepersonsforteller, men så tar Odyssevs over som førstepersonforteller i sang ni. At strukturen er delt inn i tre handlinger, og at fortellerinstansen endrer seg kan være fordi det var ment for å leses opp til et publikum, og dersom det var for langt så ville ikke de kunne henge med. Det kan ha gjort at disse strukturene også har endret seg gjennom verket.

I kontrast til Homer og de muntlige eposene står Vergils *Æneiden*. Bowra påpeker at en dikter som skriver for en leser bruker i mindre grad formler og fraser, og er istedenfor mer opptatt av hvert enkelt ord. I de skrevne eposene er hver setning viktig og hvordan de inngår i verkets helhet er et sentralt mål for dikteren. Detaljene i plotet må være vevd sammen i en helhet. Vergil har også innslag av repetisjon, men med større variasjon selv om også han skriver på fast form og heksameter. Bowra argumenterer for at Vergils diktning kan peke mot moderne diktning, fordi hans mål er å fylle hver setning med så mye mening som mulig og sørge for at hvert ord betyr noe for å holde på lesers oppmerksomhet. Den type oppmerksomhet kan ikke en lytter gi på den samme måten, men de muntlige eposenes styrke ligger heller i at de har en enkelhet og er mer rettferdige. De skriftlige eposenes storhet ligger heller i deres poetiske struktur, valg av ord og variasjon i hver frasene, linje og avsnitt. I Homers dikt er det en uavbrutt opprettholdelse av enten heroisk eller tragisk stemning, det fokuserer på noen

handlinger som er tydelig fortalt uten irrelevante detaljer, det ligger heller ingen frampek eller hint som kan peke mot at ordene betyr noe mer enn det man først tenker. I Vergils dikt er vi ikke på samme måte opptatt av helheten men heller detaljene, og hver enkelt effekt, hvordan hvert ord er nøye plassert og tenkt ut. Disse forskjellene er ikke fordi det ene verket er mer «autentisk» enn det andre, men handler om de ulike betingelsene for opphavet – nemlig om det har oppstått av en muntlig eller skriftlig kultur. Det må også nevnes at Vergil og Homers verk har flere likheter, slik som at de samme metrumet kan finnes igjen og at begge handler om helter som er i krig og på farefulle reiser og at det hele er fremstilt på et episk språk.

Helteidealet i de «muntlige» og «skriftlige» eposene

Bowra viser også til helteidealet som en annen viktig forskjell mellom de to eposenes komposisjon. De fleste muntlige epos har oppstått i samfunn hvor de heroiske standardene står høyt. I den heroiske verden står den individuelle heltens tapperhet og berømmelse høyest, der heltens hovedmål er å oppnå ære gjennom sine prestasjoner og disse skal han også bli husket for etter sin død. Helten i de muntlige eposene er nådeløs mot de som står i veien for hans mål, han har overmenneskelig styrke og står over de andre i samfunnet, omgås gjerne bare en liten gruppe med andre menn som ofte er mindre edel enn ham. Moralen angår ikke helten i de muntlige eposene, fordi i hans verden er det ære som teller og ikke god moral. Bowra påpeker at dette idealet historisk sett har vokst frem i samfunn som tidlig utviklet seg fra det primitive livet. Det reflekterer menneskets ønske om eventyr og være overlegen andre i sine evner. Hvis de lykkes med dette ble de gjerne sammenlignet med gudene. Dette idealet hadde også en viktig funksjon i samfunn som var mye i bevegelse, slik som grekerne. Da var gjerne helten den som ledet, inspirerte og kommanderte andre i krig for å etablere en ny orden⁶.

Dette helteidealet eksisterte ikke for dikterne av litterære epos. Vergil hadde en helt annen forståelse av menneskets verdi og levde i et samfunn der helteidealet i Homers dikt ikke lenger eksisterte. Aeneas, helten i *Æneiden*, har fått i oppdrag av gudene å grunnlegge et nytt Roma. Han må flykte fra Troja for å grunnlegge Roma og et nytt Romerriket, han skal være det romerske folks grunnlegger. Aeneas karakteriseres ved at han er from, gudfryktig, pliktetro. Han har en pliktfølelse både ovenfor gudene og fedrelandet han skal grunnlegge. I *Æneiden* møter vi flere ganger Aeneas konflikt mellom denne plikten ovenfor noe større enn ham selv,

⁶ Bowra, «Some characteristics of literary epic», 57-58

og hans egne personlige ønsker. Et godt eksempel er hvordan han velger plikten fremfor kjærligheten til Dido som han er forelsket i. Aeneas er mer opptatt av rikets interesser enn sin egen personlige gevinst. Til tross for at han har mistet sin far, sin kjærlighet (Dido tar selvmord) så fortsetter han likevel mot oppdraget han har fått om å grunnlegge et nytt rike.

Odyssevs som helt står på flere måter i kontrast til Aeneas. Det individuelle i det muntlige eposets helteideal kommer tydelig frem i hvordan Odyssevs først og fremst motiveres av sitt eget mål om å komme hjem til Itaka. Selv om det individuelle i Odyssevs er tydelig, så kan det diskuteres om også han har en viktig oppgave som går utover han selv. I et samfunn som setter dette helteidealet om tapperhet, modighet og selvpoffrelse (her i betydningen av villigheten til å dø i krig) høyest, så ligger det på en måte et ansvar hos heltene, og dermed en slags plikt, for å vende tilbake for å «bekrefte» ham selv som den store helten og dermed også være et forbilde for folket. Samtidig så er kanskje en viktig forskjell mellom Odyssevs og Aeneas bevisstheten over deres rolle i samfunnet sitt. Aeneas er klar over sin oppgave, og må velge bort sine egne personlige ønsker fordi han har fått dette oppdraget om å grunnlegge Romerriket. Han ser seg selv om et redskap for noe større og viktigere, han tjener familien sin nasjonen og gudene istedenfor seg selv. Odyssevs viser ingen bevissthet over at han kanskje har en rolle som går utover han selv, og det viser seg kanskje gjennom hvordan han bruker lang tid på hjemreisen. Hans valg er ikke tatt på bakgrunn av at han tjener noen andre enn seg selv, tvert imot så gjør han det han gjør på den måten det passer ham best. Mye av det han gjør blir kanskje også gjort med motivasjonen om å fremme sine fremragende egenskaper som den helten han er. For eksempel i siste del av *Odysseen* når Odyssevs har vendt hjem til Ithaka så kan han ikke avsløre seg med en gang, og han drøyer hele tiden avsløringen for å lure alle sammen på den mest geniale måten. Dette er kanskje i størst grad fordi han ønsker å vise seg frem som den lure og rådsnare helten han er.

Forskjellene i forståelsen av heltemot mellom de «muntlige» og «skriftlige» eposene er sentral mellom Homer og Vergil, og det er resultatet av deres samtid og den historiske konteksten verkene har oppstått i. Forfatterne av litterære epos levde i en helt annen tid, i høyt utviklede samfunn der den individualiteten man finner i Homers epos er byttet ut med et nasjonalt fellesskaps ideal. De grunnleggende forskjellene mellom de to eposene handler om deres ulike utgangspunkt. I det litterære eposets tid var det en ny og annerledes forståelse av menneskelig storhet.

Bowras distinksjon mellom de «muntlige» og «skriftlige» eposene er samtidig ikke like anvendbar på andre muntlige epos, som for eksempel det babylonske eposet *Gilgamesh*, et av de eldste eksisterende eposene. Dette eposets fremstilling bærer preg av å ha opprinnelse i en muntlig komposisjon, men slik som gjentakelsene er ikke like fremtredende som i Homer og de greske eposene⁷. Helteidealet i *Gilgamesh* eposet er også annerledes enn i for eksempel Homers. Det uttrykker istedenfor en form for resignasjon på vegne av hele heltidealet fordi Gilgamesh som helt feiler i forsøkene på å overskride sine menneskelige begrensninger. Han setter seg opp mot gudene, blir venn med Enkidu som gudene skaper av leire for å ta opp kampen med Gilgamesh som er for selvsikker og maktglad. Når Gilgamesh avslår kjærlighetsgudinnens tilbud om ekteskap, bestemmer gudene seg for at Enkidu må dø. Dermed mister Gilgamesh vennen sin og blir klar over at han selv også en dag skal dø, noe han vil unnsnippe og oppsøker Utnapishti som ble spart for flommen (som gudene sendte) og gitt udødelighet⁸. Ved å gjøre alt han kan for å unngå døden, så fremskynder han den heller sier Utnapishti til ham: «Enkidu forsonet seg med sin skjebne, men du, du strevet i vei, og hva oppnådde du? Du tretter deg ut med uendelig slit, du fyller dine nerver med sorg. Du fremskynder dine siste dager!»⁹. Der Odyssevs er en lur helt som når sitt mål til slutt, tror Gilgamesh at han er smartere enn det han kanskje er, noe som fører med seg konsekvenser for ham. Han kan ikke sette seg opp mot gudene gjennom å vise menneskelig storhet, for han er tross alt et menneske. Det viser kanskje hvordan helteidealet har forandret seg, og også kan være forskjellig mellom «muntlige» epos.

Konklusjon

Det er flere trekk ved *Odysseen* som viser dens opphav i en muntlig tradisjon. Spesielt dersom man sammenligner den med litterære epos, slik som *Aeneiden*, kommer disse trekkene til syne. Faste formler, repetisjoner, epiteter, lignelser og heltidealet er det som i størst grad viser hvordan *Odysseen* har oppstått i en muntlig tradisjon. Det er likevel også forskjeller innenfor muntlige epos, og forskjellen mellom helteidealet i *Gilgamesh* og *Odysseen* gjør at det kan diskuteres om Bowras distinksjon mellom det «muntlige» og «skrevne» eposet er like anvendbar mellom «muntlige» epos.

⁷ Haarberg mfl, *Verdenslitteratur*, 30

⁸ Haarberg mfl, *Verdenslitteratur*, 31

⁹ Gilgamesh, *Gilgamesh tavle*. Overs. Braavig og Bringsværd, 104

Litteraturliste

Bowra, C. M. «Some Characteristics of Literary Epic». I *VIRGIL – A collection of critical essay*, redigert av Steele Commager, 53-61. Englewood Cliffs, 1966.

Gilgamesh. *Gilgamesh tavle*. Oversatt av Jens Braavig og Tor Åge Bringsværd. I *Verdensbiblioteket*, 92-121. 2009.

Homer. *Odysseen*. Oversatt av P. Østbye. Norge: Gyldendal, 2019.

Haarberg, Jon, Tone Selboe og Hans Erik Aarset. *Verdenslitteratur – Den vestlige tradisjon*. Oslo: Universitetsforlaget, 2007.

Vergil. *Aeneide*. Oversatt av Otto Steen Due. Danmark: Gyldendal, 2019.